

Baka L. Patrik

Mi lett volna, ha

Magyar földön Afrikában...

Absztrakt. Jelen dolgozat a spekulatív fikció spektrumán belül az alternatív történelmi regények kérdésirányaira koncentrálnak. Célkitűzései közt szerepel elsősorban a zsáner széleskörű megközelítése a filozófiától a fizikáig, majd a világirodalom allohistorikus alapszövegeinek (Dick, Gibson, Robinson stb. művei) áttekintésén túl a hazai alternatív történelmi regények jelentős teljesítményeire (Gáspár András és Gáspár László) is kitér. Befejezésül pedig az egyik legfontosabb magyar példát elemzi: Trenka Csaba Gábor *Egyenlítői Magyar Afrika* című opusát.

*H. Nagy Péternek, aki nemcsak,
hogy megmutatott egy új ösvényt,
de el is indított rajta...*

Bevezetés, avagy miért olvassunk alternatív történelmi regényt?

„Ki tudja, nem él-e valamennyiünknek, minden földi embernek egy ilyen másodpéldánya, egy sötét árnyképe, álmaiban tudata alatt, és valahol messze testileg is, igen, testileg, egy messze világban, egy más csillagon? *Ki tudja, nincs-e egy ily másvilág valahol az űrben, sötét pendantja, szomorú karikatúrája ennek a vén Földnek?*”¹

Igen erős indíttatást érzünk rá, hogy a fent idézett sorokat, mint az első magyar sci-fi regényből vett citációt mutassuk be, a jelen horizontjából tekintve Babits *Gólyakalifája* ugyanis kétségkívül elhelyezhető e műfaj keretein belül. A téma megközelítését talán könnyebb lett volna annak egy decizív kérdésével indítanunk, a fenti idézet egyes szegmenseinek analízise – és egyáltalán a Babits-regény játékba hozása – azonban, úgy hisszük, csak az értelmzői spektrumot tágítja tovább, s enged (még) közvetlenebb hozzáférést az allohistorikus történetek világához, lévén erre maga is kapukat nyit.

Bár *A gólyakalifa* korántsem kezeli központi problémaként a „mi lett volna, ha?” kérdését – mely az alternatív történelem műfajának, s így e tanulmány-
nak is kardinális kérdése –, a Tábori Elemér tragédiájához vezető két szál – vagy inkább az egymás mellett kibontakozó két „más világ” – kialakulásának mégis ez az alapja. A konfliktusnak ugyanis nem az nyújt kiindulási pontot, hogy van egy rossz és egy jó világ, hanem hogy van „két”, merőben különbö-

1 BABITS Mihály, *A gólyakalifa*, Budapest: Interpopulart Könyvkiadó, 1996, 75. (Kiemelés tőlem – B.P.)

zõ társadalmi státuszú – és eltérő képességekkel bíró – karakter, akik más-más helyre születtek, történt volt ez akár ugyanabban a világban. Egyazon univerzum ugyanis ilyenformán valami egészen más lehet, ha két különböző szemszögből tekintünk rá. Táborj figurájának ide-oda ugrálása a két világ között tehát a mi szempontrendszerünk szerint nem mutat egyebet, mint hogy mi lett volna, ha Táborj Elemér a társadalmi hierarchia egy más lépcsőfokára születik, ráadásul eltérő szellemi képességekkel. Ezen a ponton pedig már jól kirajzolódik az általunk is vizsgálni kívánt probléma, hiszen látható, csupán-csak egyetlenegy mozzanat megváltoztatása kihatással lehet egy emberi élet, vagy ha úgy tetszik, akár az emberi világ történetének alakulására is.

A mi életünkben is minden bizonnyal nemegyszer felvetődött már a kérdés: „Mi lett volna, ha?” És a válaszok: ha korábban mentem volna ki a konyhába, nem égett volna oda a sütemény; ha feloltottam volna a lámpát, nem estem volna el; ha egy perccel később indulok útnak, nem karamboloztam volna... és nem halt volna meg senki. Az ilyen és ehhez hasonló események azonban csak egy, legfeljebb pár ember életére vannak hatással (ez esetben figyelmen kívül hagyva a káoszelméletet), de ha odafigyelünk, jól láthatjuk, a történelem nagy eseményeinek alakulása mögött ugyancsak ott húzódik a nagy (!) alternatívák lehetősége (is).

A „Mi lett volna, ha?” kérdését persze számos történész teljesen irreleváns gondolatsorok bölcsőjeként értékeli – szerencsére nem mindegyikük. Akad ugyanis egy olyan irányvonal, mely az alternatív történelemnek épphogy elsőszámú értelmezője – hisz bár a történelem és a múlt mondhatni minden egyes másodpercében ott bujkál egy egészen más út kialakulásának lehetősége, mivel azonban ez nem valósult meg, ezért teljesen felesleges eltöprengnünk kimenetelén, ugyanis tudjuk, mi történt valójában. Ez így rendben is volna, amennyiben: 1, nem létezne egy alapvető és igencsak meghatározó tulajdonságunk: a kíváncsiság. Az embert mindig is hajtotta az ismeretlen felfedezése utáni vágy – szerencsére! –, hisz ha ez nincs, úgy bátran feltételezhető, hogy még most is barlangrajzokat festgetnénk. 2, Ha nem töprengünk el a történelem alakulásának más lehetőségein, úgy az általa nyerhető tanulságok igen széles spektrumát tagadjuk meg. Vajon mi lett volna, ha a nagy kán nem hal meg odahaza, Mongóliában a tatárjárás idején? Mi lett volna, ha Kossuthéknak sikerül meghívniuk egy Romanov-herceget a magyar trónra? Mi lett volna, ha a nációk nem rekednek meg Sztálingrádnál? Lehetséges szerencsétlenségek és szerencsések sora ez, melyek bár nem valósultak meg, tanulsággal mindenképp szolgálhatnak... és szolgálnak is! Ahogy Andrew Roberts írja: „A képzeletbeli történelem egyik nagy előnye a valódival szemben, hogy – ha megfelelőképp használjuk – olyan új tanulságokat kínál, melyek segítenek a múlt megértésében.”² Tehát az ok-okozatiság egy különböző lefolyásának, az egyetlen eltérő mozzanattól adódó, teljesen új forgatókönyv végiggondolásának mentén még közelebb kerül(het)ünk a valóban megtörtént események megértéséhez.

A spekulatív fikció jelensége persze nem korlátozódik az irodalom területére, annak gyűjtőjellege révén azonban könnyebben és fesztelenebbül közelít-

2 Andrew ROBERTS, *Bevezető = Mi lett volna, ha...? [fejezetek a meg nem történt világtörténelemből]*, szerk. Andrew ROBERTS, Budapest: Corvina, 2006, 12.

hető meg, mint más tudományterület felől. Ennek egyik oka, hogy az irodalomnak módjában áll taglalni minden olyan jelenséget, ami az emberrel kapcsolatos, a másik pedig, hogy a literatúra mint olyan, bevallottan fikció. (Közben persze ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a fikció nem azonos a tévedéssel, vagy a hazugsággal.³)

A továbbiakban először az alternatív történelmi regény zsánerének körülhatárolásával, tudományos megközelítésével, előtörténetével, majd néhány számottevő világirodalmi példa rövid bemutatásával kívánunk foglalkozni, aztán rátérünk annak a kiemelkedő magyar allohistorikus regénynek az elemzésére, amely e tanulmány megírásának apropóját adta. Trenka Csaba Gábor műve, az *Egyenlítői Magyar Afrika* bár kultikus könyvnek számít zsánerén – főként annak magyar szárnyán – belül, az irodalomkritika ez idáig méltánytalanul figyelmen kívül hagyta.

Töréspontok és a sokvilág-elmélet

„A valóságnak nagyon sok, különböző változata létezik, amelyek valahogy »egymás szomszédságában« fekszenek, mint egy könyv lapjai”⁴ – írja John Gribbin *A multiverzum nyomában* című könyvében. Az alternatív történelem megközelíthetőségéről szóló fejtegetésünk kiindulópontjául ez esetben szolgáljanak tehát az idézetben szereplő „könyv lapjai” és egy „rájuk írt”, fiktív irodalmi szöveg.

Tételezzük fel, hogy adott egy néhány soros – mondjuk tízmondatos – textus, melynek minden mondata bármiféle nagyobb akadály nélkül negálható. Ha csupán a sorrendben tízedik helyen álló elemet fordítjuk át az ellenkezőjébe, úgy a kiindulási pontnak nevezhető alapverzióhoz képest minimális változás történik. Ez persze a szöveggörnyezettől függően akár száz százalékos változás is lehet, hisz amennyiben a tíz mondat logikailag összefügg, úgy az utolsó elem negálásával az alapverzióhoz képest a teljes szövegblokk is ellentétes értelmet nyerhet (esetünkben ez a száz százalék azonban korántsem jelenti a módosulási spektrum felső küszöbét). Amennyiben azonban az első vagy második mondatot negáljuk/módosítjuk, és az ok-okozatiság tényezőjét is figyelembe vesszük, az emlegetett szövegegység darabjait pedig egymástól nem független elemekként fogjuk fel – teljes kötetlenség egyébként is csak úgy volna elképzelhető, ha például minden egyes mondat valamely szoba vagy táj ábrázolásának egy-egy újabb elemét adná, hiszen ha a zöld könyvet fekete vagy fehér vagy kék polcra helyeznénk, a mondandó és a logika nem szenvedne csorbát, ám ha előbb még szakadó esőről, a következőkben pedig már szikrázó napsütésről számolnánk be, a szöveg könnyen elveszíthetné értelmét –, úgy az ilyen szűk keretek között mozgó prózán is radikális változások mennének végbe. Mint tudjuk, ritka az a szöveg, melynek keretei csupán tíz mondatra rúgnak, és a változások sem merülnek ki a negálásnál. A létező variánsok száma tehát nem feltétlenül végtelen, de hihetetlenül nagyszámú.

3 Vö. KESERŰ József, *Előszó = Kontrafaktumok*, szerk. KESERŰ József – H. NAGY Péter, Komárom: Selye János Egyetem, 2011, 8.

4 John GRIBBIN, *A multiverzum nyomában*, Budapest: Akkord Kiadó, 2010, 336.

Az élet és a világunk is valahogy úgy működik, mint az imént kifejtett tíz mondat. A választás, vagy egy másik eshetőség kialakulása mindig ott dől el, egy-egy mondatzáró írásjelnél, a valóságban pedig egy döntésnél vagy véletlennél. Ezeket a pontokat nevezi Gavriel D. Rosenfeld professzor divergáló,⁵ H. Nagy Péter pedig neuralgikus⁶ pontoknak. A módosulás lehetősége persze szinte minden pillanatban jelen van, a történelem azonban számos olyan töréspontot produkált, melyek felett eltöprengve valóságunknak messzemenő, radikális módozatát, kontrafaktumát hozhatjuk létre. A kontrafaktum – avagy ráhúzás – szóhoz a *Magyar Néprajzi Lexikon* internetes változata a következő magyarázatot társítja: „új szöveg alkalmazása valamely szöveges dallamra [;] a népzeneben főleg az alkalomhoz nem kötött dallamok terén közismert jelenség, hogy a kedvelt dallamtípust többféle szöveggel éneklük; a népi »dalkompozíció« általában új szöveg szerkesztését jelenti. [...] A népzenei eljárásban és az írásos forrásokban egyaránt változhat a ráhúzás alkalmával a sorok szótagszáma, akár egyes hangok aprózása, akár összevonása által.”⁷ A „sorok szótagszám változása, a hangok aprózása vagy összevonása” esetünkben persze képletesen értendő, de mindhárom kifejezés az alapverzióhoz viszonyított változást és annak mértékét mutatja. Az alternatív történelem „meséi” ebből az előfeltevésekből táplálkoznak, tudományos alapot pedig a kvantummechanika nyújt számukra.

A sokvilág-elméletet (many-worlds interpretation [MWI]) Hugh Everett III., amerikai fizikus tette közzé 1956-ban. Ez az elmélet azt állítja, hogy egy multiverzumban – amely számos, párhuzamosan létező, egymástól független univerzumból áll (melyek egyike a mi univerzumunk) – együtt jelenik meg a kvantummechanika által megengedett összes lehetőség.⁸ Az Everett-interpretációt H. Nagy Péter egy, a sokvilág-elmélet felhasználásával készült filmet boncolgató szövegében a következőképp foglalja össze: „Eszerint a párhuzamos világok itt vannak a közvetlen szomszédságunkban, mivel ha egy eseménynek többféle lehetséges kimenetele van, akkor ezek mindegyike meg is valósul. Azaz folyamatosan új univerzumok jönnek létre, irdatlan nagyszámú párhuzamos világot eredményezve. Az alapgondolat szerint ugyanis mindannyiszor, amikor a Világegyetem egy kvantummechanikai szintű döntéshelyzetbe kerül, megduplázódik.”⁹ Az idézett szövegbe ugyancsak ő emel át egy példát John Gribbin korábban már említett kötetéből, melynek köszönhetően közérthetően oldja fel a kvantum események nehezen felfogható mozzanatait. Gribbin az osztódással szaporodó amőbák esetét hozza fel példaként. Gondolatmenete szerint, amennyiben létezne egy remek emlékezőtehetséggel megáldott amőba, úgy az vissza tudna emlékezni egészen az osztódás

5 Gavriel ROSENFELD, *Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha?” – Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről*, AETAS, 2007/1, 151.

6 H. NAGY Péter, *Imaginárium IX. SF: A képzelet mesterei*, Opus, 2009/2, 27.

7 <<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-830.html>> [Hozzáférés: 2013. február 7.]

8 Hugh EVERETT III., *The Many-Worlds Interpretation of Quantum Mechanics – The Theory of the Universal Wave Function*. A teljes szöveget lásd: <<http://www.pbs.org/wgbh/nova/manyworlds/pdf/dissertation.pdf>> [Hozzáférés: 2013. február 7.]

9 H. NAGY Péter, *A sokvilág-elmélet filmes alkalmazásai*, Opus, 2012/6, 49.

előtti állapotra, amikor még egy egyed volt. Az osztódás pillanatában azonban – bár a létrejövő két amőba még azonos emlékekkel rendelkezne – már más és más, egymástól *független* utat járnának be. A hangsúly az általunk is kiemelt függetlenül van, az egymástól elvált amőbák – univerzumok! – további léte ugyanis egymástól teljesen elszigetelten történik, és kommunikáció sem lehetséges közöttük.¹⁰

Fontos azonban megemlíteni még egy gondolatot. Ugyancsak Gribbin jegyzi meg, hogy a multiverzumban húzódó, miriádnyi párhuzamos univerzumot tekintve azok, amelyek a miénk mellett fekszenek, alig térnek el valamilyen is a mi világunktól, ám minél távolabb eső univerzumot hozunk fel példaként, az eltérés aránya annál nagyobb lesz.¹¹ Nem mindegy tehát, hogy a fentebb említett tíz mondat közül csupán egy, vagy esetleg még annak is mindössze egyetlen szónyi része változik/negálódik, vagy a szövegrész fele, esetleg kilencven százaléka. Ilyenformán tehát amíg a miénkhez viszonyított szomszédos univerzumban a különbséget esetleg egyetlen kialvó gyertya jelenti, úgy egy kialvó csillagra való eltérés fényében a két univerzum már jóval távolabbi szomszéd lesz, ha egyáltalán ez a kifejezés még továbbra is megállja a helyét.

Az alternatív történelmi regény meghatározása

Mint minden műfajnak és zsánernek, az alternatív történelemnek is számos definíciója fellelhető. Ezek közül szedünk néhányat egy csokorba, azokat, melyek összességükben a részletekig megrajzolják a zsáner kereteit és horizontját.¹²

„Az alternatív történetírást (alternate hirstory [AH]) általában a sci-fi [SF] alműfajaként tartjuk számon. Míg azonban az igazi SF a jelen egy lehetséges alternatíváját vizsgálja akár egy távoli világba vagy a jövőbe vetítve, az AH a történelem egy kontrafaktuális verzióját tételezi a narratívában, amely a szövegben ugyan aktuálisként prezentálódik, ám ellenszegül a feljegyzéseknek”¹³ – olvashatjuk az olasz irodalomtörténész, Giampaolo Spedo doktori disszertációjának nyitó soraiban.

A fentieknek kissé ellentmond – vagy talán helyénvalóbb kifejezés, hogy módosult szempontrendszerből tekint a témára – a Scifipedia internetes enciklopédia alternatív történelem szócikke, melyben a következő megállapítás is fellelhető: „A science-fiction (SF) rokona, egyes értelmezések szerint az SF része, alműfaja. Világépítésében felhasznált eszköztára sok rokon vonást mutat az SF-ben alkalmazottakhoz, de sokkal inkább a történet- és társada-

10 GRIBBIN, *I. m.*, 53.

11 *Uo.*, 60.

12 A meghatározásokat – az utolsó idézetet leszámítva – a következő munkából vettem át: HEGEDŰS Orsolya, *Spekulatív fikció – Alternatív történelem = Kontrafaktumok*, 13–14.

13 Giampaolo SPEDO, *The Plot Against the Past: An Exploration of Alternate History in British and American Fiction*, 2009, 7. Lásd: <<http://paduaresearch.cab.unipd.it/1463/>> [Hozzáférés: 2012. december 2.]

lomtudományokhoz kapcsolódik a természettudományok helyett, ezért sokan nem tartják SF-nek az alternatív történelmet.”¹⁴

A zsáner egyik jelentős értelmezője, Gavriel D. Rosenfeld történészprofesszor, aki a connecticuti Fairfield jezsuita magánegyetem oktatója, a műfaj meghatározásán túl – „Alapvetően az alternatív történelem meséi – más néven az »allohistorikus« vagy »ukronikus« narratívák – a »mi lett volna, ha« kérdés esetleges konzekvenciáit kutatják egy speciális történelmi kontextusban”¹⁵ – az alternatív történelmet olyan zsánerként jelöli meg, amely „[...] szinte a semmiből tűnt fel a legfiatalabb történész generáció körében, leginkább az elmúlt évtizedben, hogy a történelmi vizsgálódás legtermékenyebb területévé váljon.”¹⁶ A magunk részéről mindazonáltal kissé túlzó érékelésnek látjuk a „legtermékenyebb terület” fémjelzést, hiszen a történészek – azt a néhányat leszámítva, akik tényleg a kontrafaktuális lehetőségek kutatását tekintik primer céljuknak – mégiscsak a valóban megtörtént események feltárására és – jó esetben – objektív bemutatására törekszenek.

A számos definíción túlmenően szeretnénk rávilágítani a kontrafaktuális történelmi művek egyfajta ominózus jellegére is. Miként a valós történelmi tények is megvilágíthatók más-más szempontból – igen, ennél a mozzanathnál kérdőjeleződik meg a történelem objektív létmódja –, s lesznek felhasználhatók egy adott – mondjuk politikai, vallási – irányelv támogatására, vagy épp ellenében, úgy az alternatív történetírás műveinek is van egy ilyen ki- és felhasználhatósága. Következésképpen nem a való életből kívánunk példát hozni, hanem a zsáner meg-, vagy épp újjászületéséért felelős alkotás kapcsán jegyeznénk le egy esetet, melyet konkrétan az említett regény írója vet papírra, saját művének apropóján. Philip K. Dick így ír könyvének, *Az ember a Fellegvárban* (*The Man in the High Castle*)¹⁷ című regénynek egyik központi karakteréről, Hawthorne Abendsenről, aki a regény által ábrázolt alternatíván belül ugyancsak alkot egy művet – regény a regényben –, melyben az általa ismert világ egy ugyancsak kontrafaktuális megvalósulását mutatja be:

Mondanom sem kell, hogy a *Nehezen vonszolja magát a sáska* [...] politikai tartalmának köszönhetően Hawthorne Abendsen legnépszerűbb műve lett, habár mind kiadásban, mind terjesztésben „földalatti” könyv. [...] Mr. Abendsen, aki szerény és átlagos családi életet él, tudatában van a rendőrség figyelmének híressé vált földalatti regénye miatt, amelyben a tengelyhatalmak elvesztik a háborút, így csupán keveset ír; főleg sebtében firkantott levelek jelennek meg nonprofit fanzinokban, az Egyesült Államokon kívül, mégpedig nyilvánvaló okokból.¹⁸

14 <<http://scifipedia.scifi.hu/index.php?s=Alternat%C3%ADv>> [Hozzáférés: 2012. december 2.]

15 Gavriel ROSENFELD, *The World Hitler Never Made: Alternate History and the Memory of Nazism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 4.

16 ROSENFELD, *Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha?”*, 147.

17 Philip K. DICK, *Az ember a Fellegvárban*, Budapest: Agave Könyvek, 2003.

18 Philip K. DICK, *Életrajzi adatok Hawthorne Abendsenről (1974)* = *Uő, Csúszkáló valóságok*, Budapest: Agave Könyvek, 2010, 164.

Mint az a cselekmény kibontakozásával nyilvánvalóvá válik, Abendsen óvatossága nem hiábavaló, személye ugyanis egy igen éles szálka az uralkodó rendszer szemében, melyet bármilyen eszközzel hajlandóak eltávolítani.

„A történelmi regény kétségkívül nagyon kényes műfajváltozat”¹⁹ – írja Szegedy-Maszák Mihály, s hogy miért is oly kényes, arra a jelen – és főként témánk – horizontjából kívánunk rávilágítani. Lukács György elméletében a műfaj ideálja határozottan a Walter Scott-i szöveg, melynek cselekménye valós történelmi érásban játszódik, a história alappilléreit megtörtént események adják, az író pedig ezek bemutatása révén festi meg a kor társadalomképét, illetve a társadalom egyes elemeinek – álljanak bár a hierarchia azonos vagy épp eltérő fokán – konfrontációit.²⁰

Ámbár a történelmi regény textusa valós események köré fonódik, cselekményének számottevő része – sok esetben a java – továbbra is fikció. Ennek kapcsán írja Matt F. Oja az alábbiakat: „[A]zzal a feltevéssel dolgozom, hogy nincs abszolút különbség az elbeszélő történelem és az elbeszélő fikció között. Azaz feltételezem, hogy semmiképp sem gondolhatunk rájuk úgy, mint minőségileg különböző műfajokra, legfeljebb mint egyetlen kontinuum vagy spektrum ellenkező végpontjaira... Minden, ami e két pont közé esik, váltakozó mértékben ugyan, de természetesen egyaránt magában rejt a két pólus vonásait; a spektrum közepén fekvőkre pedig [...] a legkétértelműbb hibrideként gondolhatunk csupán.”²¹

A történelmi regény „kényességét” azonban elsősorban a történelemnek mint olyannak a problematikus mivolta szolgáltatja, s amíg a műfajban alkotók a zsáner reális és fiktív pólusai közt oszcillálva próbálják azt a lehető legpontosabban definiálni, addig szerintünk elsiklanak egy lényegi tényező fölött.

A magunk részéről fontosnak tartjuk a történelem kapcsán folyó bármiféle diskurzus elején leszögezni, hogy ezen tudományterületnek egyik alapvető és mindig jelenlevő dilemmája, hogy az egyes eseményeket bemutató szöveg mennyire objektív vagy szubjektív. Hisz gondoljunk csak bele, micsoda különbségeket szülhet akár egyetlen minősítő jelző beillesztése vagy épp elhagyása a történelmi szövegekben. Például: A *barbár* viking *horda* lerohan a *védtelen*, angolszász földműveseket, akik mint *igaz, istenfélő* nép, az utolsó leheletükig Urukhoz fohászkodtak. Továbbá korántsem mindegy, hogy egy bizonyos népről a textus, mint „rólunk” vagy „róluk” fogalmaz. A fentiek tankönyvek és szakkönyvek kapcsán éppúgy jelenlevő problémák.

Hogy ennek fényében létezik-e egyáltalán minden kétséget kizáróan objektív történelmi szöveg? Igen, amennyiben az mindössze a források által alátámasztott dátumot és a hozzá fűződő eseményt tartalmazza, bármiféle értékelés felvillantása nélkül. Persze a történelem így nem lenne több száraz adatsornál. A jó történész feladata pedig szerintünk éppúgy nem csupán a pontosság, de a közérthető nyelvezet alkalmazása is. És persze az elfogulatlanság,

19 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az újraolvasás kényszere*, lásd: <<http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/rajongok.htm>> [Hozzáférés: 2013. március 11.]

20 Vö. LUKÁCS György, *A történelmi regény*, Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1977.

21 MATT F. OJA, *Fictional history and historical fiction: Solzhenitsyn and Kiš as exemplars*, *History and Theory*, 1988/2, 112. (A fordítás Gyáni Gábor szerint – B. P.)

melynek megőrzése a kifejtett szövegben minden bizonnyal még nehezebb, mint az előző két feltétel teljesítése.

Ilyenformán az, hogy bármiféle történelmi regény történelmi szempontból hiteles legyen – még ha meg is tartja a „száraz adatsorokban” közölt tényeket –, lényegében kizárt. Ám ezzel nincs is semmi baj, hiszen – mint ahogy azt már fentebb is megjegyeztük – az irodalom bevallottan fikció.

Hol is van hát a történelmi regény valódi helye? A magunk részéről – az előző pontban feltüntetettek fényében – erős késztetést érzünk rá, hogy az alternatív történelmi regény alműfajaként tüntessük fel. Amennyiben ugyanis az adott opus históriája valóban megtörtént események köré fonódik – ezen eseményeket tekintjük most stabil, tehát megváltoztathatatlan (!) neuralgikus pontoknak²² –, úgy az a történelem alakulásának azzal a kitételrel adja egy lehetőségét, hogy ezen verzió sarkalatos pontjai bár megegyeznek a mi történelmünk egyes szegmenseivel, a köztük zajló eseménysor azonban a történelem alakulásának csupán egyetlen – ám ezen műfaj feltételei mellett már nem kizárható – lehetősége... a végtelenből. Más szavakkal: egyes pontoknál a világaink – a regény által teremtett és a miénk – eseményei találkoznak, ám azok a történések, melyek köztük zajlanak – vagy amelyek mentén akár eljutunk hozzájuk – már különbözhetnek. Így válnak a történelmi regény cselekményében fellelhető esetleges fikciók alternatívákká.

A műfaj újraszituálási kísérletén túl érdemes megkülönböztetnünk két kategóriát is, mégpedig oly módon, hogy az adott történelmi regény főhőse valós-e vagy fiktív. Amennyiben valós, úgy még határozottabb a történelmi regény, mint az alternatív történelmi szubzsáner felé történő elmozdulás, hiszen így az adott karakter egy lehetséges élettörténetét kapjuk. Az elmozdulás mérsékeltebb, ha a főhős fiktív, így ugyanis csak a már emlegetett stabil neuralgikus pontok, esetleg a mi világunkban is tevékenykedő mellékszereplők kötik a művet a fenti kategóriához, a sohasem volt főhős élettörténete pedig a fikció felé tereli a regényt.

A nyomtatásban megjelent aliohistorikus történetek lehető legteljesebb tárházát létrehozni kívánó internetes oldal, a www.uchronia.net²³ számos megközelítési és kategorizálási lehetőséget kínál a zsáner iránt érdeklődők számára. Ezek közül szempontunkból az „Oldest” menüpont a legérdekesebb, ahol a műfaj létrejöttének több lehetséges kezdőpontján túl megkapjuk azon művek listáját, melyek a zsáner szigorúan vett meghatározása és kezdete előtt jöttek létre, az alternatív történelem műfajának jellemzőivel.

Ilyenformán listavezetőnek számít az időszámításunk szerint 35 táján íródott *Ab Urbe condita* (szó szerinti fordításban: A város alapításáról) című

22 Eric Bress és J. Mackye Gruber *Pillangó-hatása* (*The Butterfly Effect*, 2004) használ ilyen megoldást, mozikuk főhőse, Evan Treborn ugyanis képes visszatérni múltjának néhány meghatározott pillanatába (stabil neuralgikus pont!), hogy az ott – persze végig a lehető legjobb alternatíva létrehozásának reményében – „kikerült” hibák révén egy (számára) elfogadhatóbb jelent alakítson ki. Az egymáson futó alternatív lehetőségek mellett itt persze játékba lép a káoszelmélet is, mely szerint, ha változás megy végbe egy dinamikus rendszer kezdeti mozzanataiban, úgy az efféle transzformáció nagymértékű módosulást – és az addig fennálló alternatívához képest torzulást – okoz a rendszer hosszú távú működésének aspektusában.

23 Hozzáférés: 2013. február 6.

munka, Titus Livius tollából.²⁴ A szerző saját művét annalesnek titulálja – amely magyarul leginkább évkönyvnek fordítható, s mely az ókor és a középkor történetírásának legmeghatározóbb műfaja volt –, ugyanis évről évre haladva tekint át Róma történetét, a város megalapításától i. e. 9-ig, Drusus haláláig. Az ősök példázataival (*exemplum maiorum*) tarkított munka sokszor moralizáló, erkölcsi jellegű történetekre épít, és nem használ forráskritikát, Róma dicsőségét ugyanis oly nagyra értékeli, hogy annak népe bátran származtathatja magát Mars istentől. Ilyenformán nem meglepő, hogy az írás alternatív történelmi jellege is azon alapszik, hogy Nagy Sándor esetleges Róma elleni hadjárata kudarcra lett volna ítélve, egyfelől annak nagyszerű, a fennálló békét őrző hadvezérei által, másfelől pedig, hogy Alexandrosz egyre bővülő birodalmával arányosan nőtt hadseregének perzsa, személyének pedig dáriuszi jellege.

Livius műve előtt azonban játékba hozható még a történetírás atyjának, Hérodotosznak munkássága is, aki a rá jellemző kitérőkkel dúsitott, s ugyancsak korlátozott forráskritikát alkalmazó stílusban azon is elmereng, vajon hogyan alakult volna a történelem, ha Maraton kapcsán nem egy világraszóló görög győzelem, de épp ellenkezőleg, Hellász bukása jutna az eszünkbe.

Ha ki kellene választani az első regényt, amely a műfaj jegyeit viseli magán, úgy – az Uchronia szerint – a Louis Geoffroy álnév alatt publikáló Louis-Napoléon Geoffroy-Château művét, a *Histoire de la monarchie universelle: Napoléon et la conquête du monde (1812-1823)* [Az egyetemes monarchia története: Napóleon és világ meghódítása] – kellene megneveznünk. Ebben az opusban a Napóleon vezette offenzíva térdre kényszeríti mind Oroszországot, mind pedig Angliát, majd a korzikai „kiscsászár” jogára alatt az egész világ egyesül. Ezzel szemben Hegedűs Orsolya fentebb már hivatkozott munkájában említ egy jóval korábbi, 1490-es keltezésű katalán románcot is, *Tirant lo Blanc* címmel, Joanot Martorell lovag tollából, melyet Cervantes a „világ legjobb könyve”-ként értékeli, Mario Vargas Llosa azt mondja róla, hogy az „egyik legambiciózusabb és szerkezeti szempontból talán a legmodernebb a klasszikus regények közül”, Martí de Riquer pedig „minden idők legkiemelkedőbb katalán regényének” nevezi.²⁵ *Tirant lo Blanc* egy burgund lovag, aki dicsőséges tettei által a bizánci hierarchia csúcsán állók közé kerül, megvédi a várost II. Mohamed ostromától, és Anatólia mélyére úzi az ottomán hódítókat. A mű tematikáján jól érződik az egész Európát megrendítő trauma, mely a kereszténység keleti bástyájának, Bizáncnak 1453-as elestével lett úrrá az egész kontinensen.

A legkorábbi alternatív történelmi novellaként egyértelműen Nathaniel Hawthorne²⁶ műve, a *P's Correspondence* említhető. A címben is megjelölt

24 Kis Ferencné és Muraközy Gyula általi teljes magyar fordítása: Titus LIVIUS, *A római nép története a város alapításától* címen elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtár weboldalán, az alábbi címen: <<http://mek.oszk.hu/06200/06201/>> [Hozzáférés: 2013. február 6.]

25 Vö. HEGEDŰS, *Spekulatív fikció – Alternatív történelem*, 15.

26 Nathaniel Hawthorne és a korábban említett Philip K. Dick-regény, *Az ember a Fellegvárban* egyik karakterének, Hawthorne Abendsennek a neve közt nem véletlen az összecsengés. Dick ezzel fejezi ki a műfaj korábbi, jeles képviselője iránti tiszteletét.

levélben olyan alakokkal való találkozások története kerül elbeszélésre, akik annak megírásakor a mi világunkban már meghaltak; vagy épp fordítva, olyan halálesetekről is szó van, amelyek nálunk nem következtek be. Így kerül bemutatásra néhány olyan esemény, ahol Byron, Burns és Shelley még élnek, Dickens azonban már elhunyt.

Az alternatív történelmi műfaj kialakulásának kapcsán a www.uchronia.net több lehetséges időpontot említ. Enyhén problematikus azonban egy ilyen jellegű irodalmi küszöböt csupán csak egy mű megjelenéséhez kötni. Esetünkben viszont, mivel a két megjelenés időben igen közel áll egymáshoz, mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy a zsáner kialakulása az 1930-as évekre tehető. Ezalatt részleteibe menően a következő két jelentős megjelenést értjük, melyeket Geoffrey Winthrop-Young is említ *Fallacies and Thresholds: Notes on the Early Evolution of Alternate History*²⁷ című, az alternatív történelem műfajának apropóján íródott munkájában:

1931-ben J. C. Squire szerkesztésében megjelenik az *If It Had Happened Otherwise* című, alternatív történelmi szövegeket tartalmazó antológia, mely összes novellájának címe a műfajt klasszikusan jellemző „ha, hogyha” kifejezéssel kezdődik. Az antológiában nem kisebb személy, mint Winston S. Churchill írása – *If Lee had not Won the Battle of Gettysburg* – is fellelhető.

1939-ben pedig megjelenik L. Sprague de Camp *Lest Darkness Fall* című novellája, melyben korunk embere egy misztérium folytán visszajut az I. Justinianus császár korabeli Bizáncba, és néhány modern ipari ágazat elindításával véget vet a sötét középkornak. Ez a mozzanat teszi az alternatív történelem műfaját a sci-fi (időnkénti) szubzsánerévé.

A kezdődátum megállapítása tehát igen képlékeny, az azonban bizonyos, hogy a '30-as éveket követően éppúgy sorra láttak napvilágot a műfaj mára már klasszikussá vált teljesítményei, mint a kisebb fajsúlyú kötetek. A továbbiakban olyan világirodalmi teljesítményeket szándékozunk bemutatni, melyek mindegyikéről elmondható, hogy újabb és újabb korszakhatárt jelentettek az allohistorikus regények történetében.

Bármeekkora erőfeszítéseket tett is a posztmodern annak érdekében, hogy szétrombolja az irodalom mainstream ága és a peremre sodródott (száműzött?) vonulat közti határokat, a kívánt eredményt azonban nyilvánvalóan mind a mai napig nem sikerült elérnie. Ennek legszilárdabb bizonyítéka vélhetően nem más, mint hogy a fenti kifejezéseket mindannyian értjük és ugyanúgy értjük. Nem is beszélve arról, hogy ha elfogadjuk, hogy az irodalmi Nobel-díj valóban a világ legnagyobb alkotóit, s azok műveit illeti meg, úgy jogossá válik a kérdés: az elmúlt száztizenkét évben, amióta a díjat osztják, tényleg nem született még egyetlen olyan peremműfaj-szerző és peremzsánerben íródott mű sem, amely kiérdemelte volna ezt az elismerést? A Nobel-díjasok kapcsán talán érdemes megjegyeznünk még egy jelenséget. Amikor világirodalomról beszélünk, vajon melyikünknek jut eszébe elsőként mondjuk egy arab, finn vagy héber szöveg? Nos, talán egyikünknek sem, angolszász azonban

27 Vö. Geoffrey WINTHROP-YOUNG, *Fallacies and Thresholds: Notes on the Early Evolution of Alternate History*, 2009, 99–117. Lásd. <http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/28673/ssoar-hsr-2009-no_2_no_128-winthrop-young-fallacies_and_thresholds.pdf?sequence=1> [Hozzáférés:2013. február 6.]

annál inkább. Persze világnyelv lévén ez nem meglepő, de az, hogy kis híján a Nobel-díjasok negyede²⁸ angol nyelven alkotó szerző legyen, sokakban kételyeket támaszthat afelől, hogy minden jelölt ténylegesen azonos eséllyel indul.

Amennyiben a peremműfajok kategóriájában legjelentősebbnek számító díjakat helyezük nagytó alá (Sci-fi: Hugo-,²⁹ Nebula-díj,³⁰ Fantasy: World Fantasy-díj³¹), úgy módosítanunk kell a fenti megfogalmazást, és kijelenthetjük, hogy ezekben a kategóriákban a nem angolszász díjazottak aránya általánosan elenyésző. Korábbi kérdésünket az azonos esélyekről persze itt is feltehetnénk, egy dolog azonban kétségtelen: a peremműfaj-irodalom – melynek az alternatív történelem is egyik zsánere, elsőrendűen – már csak eredetét tekintve is – angolszász termék.

Az alábbiakban három igen jelentős allohistorikus regényről ejtenénk pár szót. Neuralgikus pontjait tekintve a válogatásunkban szereplő művek közül az egyik a ma ismert nyugati világ és ideológia egyik legradikálisabb módozatát mutatja be, a másik egy technológiai újítás mentén építi fel rendszerét, a harmadik pedig egy olyan Földet mutat be, ahol az európai fehér ember lényegében kimaradt a világ sorsának alakításából.

Philip K. Dick: *Az ember a Fellegvárban*

„– És ez a könyv milyen másik jelenben játszódik? – kérdezte Childan, kezében még mindig a *Nehezen vonszolja magát a sáskát* szorongatva.

Betty válaszolt rövid szünet után:

– Amelyikben Japán és Németország vesztik el a háborút.

Mindhárman némán ültek.”³²

A fenti idézet számunkra lényegében nem több, mint egyszerű ténymegállapítás. Dick világában mindez azonban nem ilyen egyszerű. Hogy miért, azt ekképp foglalták össze a kötet hátlapján: „Amerika, 1962. A rabszolgatartás újra legális. A néhány túlélő zsidó álnéven bujkál. San Franciscóban a Ji King legalább annyira hétköznapi dolog, mint a telefonkönyv. Mindez azért, mert a szövetséges hatalmak elveszítették a második világháborút, és az Egyesült Államok területén most közösen osztozik a császári Japán és a náci Németország. / De azt mondják, létezik egy könyv. Egy betiltott könyv, amely egy másik világról szól.”³³ Az idézet végén emlegetett kötet nem más, mint a *Nehezen vonszolja magát a sáska*, az a mű, amelyről már tanulmányunk első fejezetében is szóltunk. Dick tehát nemcsak egy „egyszerű” alternatív világot alkot, de a szövegen belül még annak egy párhuzamos univerzumát is létrehozta, ugyancsak egy alternatív történelmi regényen keresztül. Ennek apropóján három mozzanatot tartunk fontosnak kihangsúlyozni:

28 <http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/shortfacts.html> [Hozzáférés: 2013. február 8.]

29 Lásd <<http://www.thehugoawards.org/hugo-history/>> [Hozzáférés: 2013. február 8.]

30 Lásd <<http://www.sfwaworld.com/awards/>> [Hozzáférés: 2013. február 8.]

31 Lásd <<http://www.worldfantasy.org/awards/awardslist.html>> [Hozzáférés: 2013. február 8.]

32 DICK, *Az ember a Fellegvárban*, 94.

33 *Uo.*, hátlap

1, Mint ahogy az a mű végén kiderül, a *Nehezen vonszolja magát a sáská-*nak lényegében két szerzője van: Hawthorne Abendsen és a Ji King – a fikción belüli alternatív történelmi regény ugyanis a keleti jóskönyv adta válaszok szerint íródott. Az író ilyenformán mintha csak közvetítőként, legfeljebb kérdezőként volna jelen; a szöveg kvázi nem az ő fantáziája szerint íródott. Persze korántsem mindegy, hogy pontosan mit és hogyan kérdezzünk meg. Abendsen szerepe tehát mégsem nélkülözhető. „– A könyv és én – mondta Hawthorne –, már régen kettéosztottuk a szerepeket. Ha megkérdezném, miért írta a *Sáskát*, a saját részemről mondanék le. Hiszen a kérdésben az rejlik, hogy én semmit nem tettem a gépelésen kívül. És ez nem igaz, nem is illene...”³⁴ Számunkra meglehetősen érdekes, ez pusztán érdekesség, de ott, ahol emberek milliói élnek a Ji King adta jóslatok szerint nap mint nap, a mű még inkább felértékelődik.

2, Az alternatív világ ugyancsak alternatív univerzuma továbbá nem egyezik meg egy az egyben a mi világunkkal,³⁵ ilyenformán nem is a mi univerzumunk pontos vetületét, hanem – a korábbiak szerint – egy, a miénkhez közelebbi szomszédságban lévő világét adja.

3, Dick műve így adja egy oda-vissza játék kiindulópontját, hogy vajon melyik világ is a valóságos – már ha létezik ilyen –, a miénk, vagy netán *Az ember a Fellegvárbané*, hisz amennyiben a kötet karaktereinek a *Nehezen vonszolja magát a sáska* elgondolkodtató alternatíva lehet, úgy nekünk az ő műve miért ne volna az?³⁶

Ha egy irodalmi műben valamiféle világtérképpel találkozunk, az Tolkien nyomán szinte rögtön azt a premisszát ébreszti bennünk, hogy fantasyval van dolgunk. Dick és más alternatív történelmi szerzők műveinek kapcsán azonban éppúgy hasznos lehet egy ilyen módosított térkép beékelése, hisz az általa indukált jelentéstartalom olykor bekezdésekre rúgó leírásokkal is nehezen volna visszaadható.

Az ember a Fellegvárban 1962-es megjelenésével lényegében az alternatív történelmi regények fénykora jött el. A fenti dátumot követően szerzők sokasága választotta divergáló pontnak a második világháború valamely kulcsfontosságú eseményét, s az Uchronia gyűjteményét szemlélgetve azt is leszögezhetjük, hogy az amerikai polgárháború mellett eme éra módosított változatai képezik a legnagyobb frakciót az allohistorikus regények kategóriájában.

William Gibson – Bruce Sterling: *A gépezet*

Ha a Dick-kötetet, mint az alternatív történelmi zsáner reneszánszát vagy igazi térnyerését elősegítő, illetve mint a második világháború ihlette neuralgikus pontok mentén felépült regényhullám klasszikus darabját mutattuk be, úgy a Gibson és Sterling opusa, *A gépezet*³⁷ (*The Difference Engine*) – néhány, nála

34 Uo., 214.

35 A különbségek kapcsán lásd TAKÁCS GÁBOR – SZILÁRDI RÉKA, *A Mein Kampf, a Ji King és a telefonkönyv = Ütköző világok: Tanulmányok Philip K. Dick műveiről*, szerk. SZILÁRDI RÉKA, Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2010, 33–55.

36 Vö. KLAPCSIK SÁNDOR, *Science fiction és történelem: utópia, szimulákrum, párhuzamos univerzumok*, Prae, 2005/3, 16–27.

37 WILLIAM GIBSON – BRUCE STERLING, *A gépezet*, Budapest: Galaktika Fantasztikus Könyvek/Nagual Publishing, 2005.

kevésbé jelentős mű mellett – egy egész műfaj, stílus és szubkultúra – a steampunk – létrejöttéért is felelősnek mondható. „A steampunk [...] a múlt fantasztikus lenyomatának bizonyul, ahol nem a lehetséges jövő, hanem a lehetséges múlt alternatívája a kiindulópont [...] amely a múltba projektálja a huszadik század és a harmadik millennium kezdetének legtöbb társadalmi, szociális, kulturális és (egzisztenciál)filozófiai kételyét”³⁸ – írja a műfajról Gyuris Norbert.

A történet – bár maga is egy, a fél világra kiterjedő birodalomban játszódik, s a viktoriánus kor szelleme így nem csupán a mindenség közepének számító London utcáit lengi be, de tengereken és kontinenseken is átszárnyal – itt nem egy politikai, hanem technológiai divergáló pontnál indul a másik irányba. A majdnem, a „mi lett volna, ha?” ereje azonban itt is legalább annyira érződik, mint egy háború ellentétes kimenetelénél.³⁹

Különös sors az, ami Charles Babbage-nak, az angol matematikusnak jutott, ő az ugyanis, akit csupán egy hajszál választott el attól, hogy ma a számítógép feltalálójaként emlegessük. Babbage-t hihetetlenül bosszantották azok a hibák, melyek egyszerű emberi figyelmetlenségéből adódóan matematikai számítások tömkelegében okoztak torzulást. „Adná az Úr, hogy ezeket a számításokat is a gőz erejével lehetne elvégezni!” – sóhajtott fel egykor, amint azt Simon Singh figyelemreméltó munkájában⁴⁰ olvashatjuk. Valahol a fenti gondolat volt az, amely arra sarkallta Babbage-t, hogy 1823-ban előálljon az „Első – majd a Második – számkülönbözeti gépezet” tervével. A nagy mű az igencsak késlekedő eredmények, s az ennek folytán egyre apadó állami támogatás okán végül nem készült el.

Feltehetnénk persze a kérdést, hogy egyáltalán működhetett volna-e Babbage bármelyik számítógép-terve vagy tervmódosítása is, a „Második számkülönbözeti gépezet” ugyanis már csupán vázlatrajz formájában fogant meg. Nos, 1991-ben a Science Museum Babbage terveit alapján elkészíttette a világ megkésett „első” számítógépét..., amely hibátlanul működött!⁴¹

Kim Stanley Robinson: *A rizs és a só évei*

Mint azt fentebb már említettük, a fenti két regény egyaránt a nyugati kultúrában végbement radikális változások mentén építkeznek. Robinson műve ezzel szemben még azzal sem elégszik meg, hogy áttegye a cselekmény és az alternatív világépítés centrumát keletre. Ő a világot formáló tényezők közül egyszerűen kihúzza Európát, regényében annak lakossága ugyanis – a középkori pestisnek „hála” – a mi világunkban érvényre jutottakhoz képest cirka egy százalékra csökkent. A keresztény ideológián felnövő, majd – annak szűk kereteit felismerve – abból kilépő nyugati társadalom több mint hatszáz

38 GYURIS Norbert, *Sci-fi, posztmodern, steampunk?*, Prae, 2005/3, 30.

39 Tehát levonható a következtetés: minden ami steampunk, egyben alternatív történelem is. Ez vica versa persze nem működik, az allohistorikus zsáner ilyenformán a steampunk fölérendelt műfajaként is említhető.

40 SIMON SINGH, *Kódkönyv: A rejtjelzés és a rejtjelfejtés története*, Budapest: Park, 2007, 72–74.

41 <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/710950.stm>> [Hozzáférés: 2013. február 9.]

évnvi dominanciája ilyenformán kimarad a világtörténelemből. Igen, valóban hatszáz évről van szó, Robinson vállalkozása tehát jócskán túlszárnyal az alternatív történelem-szerzők általában vállalt keretein, igaz, tőle ez nem számít egyedi megoldásnak.⁴² *A rizs és a só éveiben*⁴³ (The Years of Rice and Salt) vallási, tudományos, gazdasági és művészeti téren egyaránt a Közel- és a Távol-Kelet birodalmainak hegemóniája jut érvényre. Amerika felfedezése Kolumbusz helyett a kínaiak érdeme lesz, a tudományosság pedig az antik tudósok műveihez idomulva új alapokra épül. A korábbi két regénnyel ellentétben Robison karaktereinek csoportja más-más korokon, országokon, vallásokon és kultúrákon vonul végig – opusának szárait a szerző ugyanis a reinkarnáció segítségével szövi össze –, mígnem a történelem folyamából kiemelkedve el nem jutnak a bardónak nevezett átmeneti állapotba, ahol alkalmuk nyílik hozzáfűzéseket tenni életük alakulásához.⁴⁴

H. Nagy Péter hívja fel a figyelmet arra, hogy bár a kötet egy, a miénktől lényegesen eltérő univerzumot épít, egyes komponensek – pl. a tudományos eredmények – mégis stagnálni fognak. „Ezzel Robison regénye arra is utal, hogy az emberen túli (vagy azt megelőző) világot nem lehet megkerülni. Ha a felfedezések időbeli mintázata és konkrét megfogalmazása eltéréseket is mutat, a végkövetkeztetések rendre azt bizonyítják, hogy a fizikai-biológiai igazságokhoz (azok belátásához) így-vagy úgy, de el fog jutni az emberi elme.”⁴⁵

Magyar példák

Bármennyire is frusztráló tud lenni olykor, irodalmi tanulmányaink során bizony ritkán hallhattuk azt, hogy a magyar irodalomnak sikerült volna lépést tartani a nyugattal. Jellemzően néhány, időnként azonban akár több évtizedes lemaradással kell szembenéznünk, s a különböző áramlatoknak is sokkal inkább – ha nem kizárólag – befogadói, mintsem generálói voltunk. Mindannak ellenére azonban, hogy egyes peremzsanerek tárgykörében csupán egy, legfeljebb két magyar mű látott napvilágot (magyar steampunk – s egyszerre alternatív történelmi – regényként W. Hamilton Green (Galántai Zoltán) *Mars 1910*⁴⁶ című opusa és a két Pintér, Bence és Máté friss műve, *A szivarhajó utolsó útja*⁴⁷ volna megemlíthető, míg például a hard sci-fi egyetlen hazai példája az ugyancsak 2012-es datálású Brandon Hackett (Markovics Botond) regénye, *Az*

42 Példaként ide kívánkozik *Mars-trilógiája*, melynek három, ugyancsak impozáns terjedelmű kötete tizenöt évnvi kutatómunka eredményeként született meg 1992 és 1999 között. Robison ebben a trilógiában – *Vörös Mars, Zöld Mars, Kék Mars* – a címben szereplő bolygó kezdeti felfedezésétől, annak emberi meghódításán át, egészen élhetővé tételéig vezeti végig olvasóit. Magyarul eddig csak a trilógia első kötete jelent meg, két részben: Kim Stanley ROBINSON, *Vörös Mars I-II.*, Budapest: Möbius, 2001.

43 Kim Stanley ROBINSON, *A rizs és a só éve*, Budapest: Metropolis Könyvek, 2009.

44 Vö. SÁNTA Szilárd, *A jelen mintázatai*, Opus, 2009/2, 33–34.

45 H. NAGY Péter, *A képzelet nagymesterei – Dicktól Robinsonig = Kontrafaktumok*, 27.

46 Budapest: Valhalla Páholy, 1997.

47 Budapest: Agave Könyvek, 2012.

*ember könyve*⁴⁸ lenne), mindent egybevetve sci-fi, fantasy, s a témánk alapját jelentő alternatív történelmi művek terén biztatóan állunk. Az első – az elmúlt évtizedben két kiadó által is újra kiadott – allohistorikus magyar regény ugyanis még Philip K. Dick fent elemzett művét is megelőzi, hiszen szinte rögtön az általa választott divergáló pont (a második világháború) után, 1945-ben íródott. Erről azonban a következő részben ejtünk majd több szót. Itt inkább – a teljességre való törekvés nélkül – megjelölünk még pár, a zsáner berkein belül született hazai teljesítményt: W. Hamilton Green (Galántai Zoltán): *A negyedik birodalom*⁴⁹, László Zoltán: *Hiperballada*⁵⁰, Andrászi György: *Polgárháború*⁵¹. Mondanunk sem kell azonban, hogy a magyar történelem – mint lényegében minden más nemzet múltja – a számosnál is számosabb, kivilágító neuralgikus pontként is felfogható eseményt jegyez, az alternatív történelmi szerzők számára tehát jócskán akad választék.

Gáspár László: *Mi, I. Adolf*

„1965. január 21-én a hitlerburgi császári palotában már kora hajnalban szokatlan élénkség uralkodott. A Big Ben az Eiffel-torony ormán még csak az imént ütötte el a négyet, de nemsokára mindenki talpon volt a Palotában, pedig a New York-i Szabadság-szobor és a moszkvai Lenin-emlékmű még teljes fényvel ragyogott a főváros háztengere fölött.”⁵² Ezekkel a helyzetteremtő sorokkal nyitja kötetét az első magyar alternatív történelmi szerző, Gáspár László (L. G. Gaspar). A mű divergáló pontja nyilvánvaló, az egy helyre „gyűjtött” nemzeti és fővárosi jelképek pedig még inkább megfestik a Harmadik Birodalom győzelmének dicsőségét. Gáspár alkotása azért is érdemel nagy figyelmet, mert 1945-ös keltezése révén egy olyan szerző horizontjából ad kitekintést az adott kor egy esetleges változatára, amit ő maga nem könyvek lapjairól és évek távlatából ismer. A regény címéből egyértelműen adódik, hogy Hitler fölülemelkedett a Führeri státuszon. Ami kétségkívül érdekes, hogy ezt nem önszántából, de a nép akaratából tette, a *Volk* ugyanis „könyörgő körmenetekkel” kérte vezérét – akinek Alexandrosz, Caesar és Napóleon egyaránt csak az árnyékai voltak –, hogy ne is „csak” császárrá, de két lépcsőfokot téve egyenesen istenné nyilváníttassa magát. Hogy nem így lett, az csak a Führer „szerénységének” tudható be, igaz, a hónapkeresztelésről már nem mondott le, s a nálánál kisebbnek bizonyult császárokról elnevezett hónapok után egyértelmű volt: szeptembert *hitlerre* kell átnevezni. Ezt persze az is alá támasztotta, hogy ebben a hónapban indult meg a vezér világhódító diadalmenete, 1939. *hitler 1-jén*.

Németországot és magát a világ urává tette, császárrá koronáztatta magát, dinasztiát alapított, fiúörököse is van – milyen vágyai lehetnek még?

48 Budapest: Agave Könyvek, 2012.

49 Budapest: Valhalla Páholy, 2002.

50 Budapest: Inomi, 2005.

51 Budapest: Partvonal Kiadó, 2006.

52 GÁSPÁR László, *Mi, I. Adolf*, Budapest: Fapadoskönyv, 2010, 5.

Japánt legyűrni? Az Ausztráliába és az óceániai szigetekre szorult emigráns Szabad Nemzeteket felszámolni?
Ez igazán nem probléma!⁵³

A regényben szereplő náci birodalom a Dick-kötethez képest már a sztori alaphelyzetében kiterjedtebb, hisz Indiát és Kínát már egyaránt jogara alá hajtotta, az aktuális frontvonal pedig a japán anyaországban húzódik. A szamurájok utódainak felórlése után a Szabad Nemzetek és az „emigráns csöcselék” likvidálása pedig már csak gyerekjáték lehet...

Gáspár András: *Ezüst félhold blues*

„A regényben vázolt alternatív idővonal kulcsfontosságú eseménye a holt-tengeri vetődésnél Krisztus előtt 32-ben kipattant földrengés, mely katasztrófális szeizmikus láncreakciót indít el a Földközi-tenger medencéjének keleti részén, elmélyíti a hasadékot az afrikai és az arábiai kőzetlemezek között, és létrehozza az utóbb Julián-szorosnak nevezett képződményt, saját világunk Szezei-csatornájának természetes megfelelőjét⁵⁴ – jegyzi meg a szerző a kötet függelékében. Mint láthatjuk, a neuralgikus pont ebben az esetben nem politikai, technológiai, sem pedig egy betegség eredményeként születő változás, hanem egy, a mi világunkhoz viszonyított geológiai eltérés, az idézetben emlegetett Julián-szoros ugyanis alapot szolgáltatott az Oszmán Birodalom dinamikusabb terjeszkedéséhez, mely ilyenformán nem rekedt meg a mi univerzumunkban ismert módon. Az általában megszokottakon felül – a világ a regény cselekménye közben bontakozik ki – Gáspár András a már emlegetett függelékben összefoglalja a jelentős módosulásokat. Ezek közül az egyik számottevő mozzanat, amikor a 17. században egy új világverő török vezér lép a történelem színpadára, és ismét beindítja a nyugatiak által már jó ideje sikeresen gátolt oszmán terjeszkedést. A Mahdi – így nevezik – végül, rejtélyes módon életét veszti, a Napóleon által – aki a császári jelvények helyett megelégszik a konzuli tiszttel – újra stabillá váló nyugat pedig méltó ellenpólusa lesz az Oszmán Birodalomnak.⁵⁵ A cselekmény alternatív történelmi háttérét ilyenformán nagyvonalakban behatároltuk, s bár most a technológiát érintő változások elemzésére nem térünk ki – ezt Hegedűs Orsolya játékba hozott munkájában ugyanis már elvégezte helyettünk⁵⁶ –, érdemes azonban megemlítenünk a Mahdi varázserejű gyűrűjét, mely a történetet – az általunk megjelölt műfaján túl – a fantasy zsánerébe is besorolja. Az emlegetett ékszer ugyanis – mely a világosság istene révén azért teremtetett, hogy minden világkorszak ébredésénél a rá érdemesek kezébe kerüljön, hogy az így kiválasztottak méltóképp vehessék fel a harcot az árny szolgálóival – emberfeletti erővel ruházza fel viselőjét. A Mahdi is így válhatott egyszerű pásztorfiúból világverő hőssé. A regény cselekményének idősíkján azonban a gyűrű – saját vilá-

53 Uo., 6–7.

54 GÁSPÁR András, *Ezüst félhold blues*, Budapest: Tuan, 2007, 297.

55 Az alternatív és a mi világunk közti eltérések, valamint a teljes kötet remek elemzését nyújtja: HEGEDŰS Orsolya, *Az alternatív történelem mint fantasy*, Opus, 2011/2, 76–91.

56 Uo., 86.

gában – nem talál a viselésére érdemest, így – ellentmondva a fentebb Gribbin által idézetteknek – kaput nyit egy másik univerzumra, és onnan emel át egy hőst, hogy az méltóképp teljesítse be a kibontakozó világekorszakban az égiek és a halandók által egyaránt áhított reményeket.

Trenka Csaba Gábor: *Egyenlítői Magyar Afrika*

„– Hol születél?

– Otthon, Magyarországon. És te?

– Itthon, Hungarovillben. Afrikában.

Összenevettünk.” (90.)⁵⁷

Trenka Csaba Gábor könyvében úgy olvashatunk Magyarországról, mint azelőtt még soha. Nála, az általa jegyzett alternatív világban ez az ezeréves állam ugyanis túlnő Európa keretein. Trenka Magyarországa egészen Afrikáig elér.

A szerző ebben az esetben is az alternatív történelem zsánerének egy stabil szárnyához igazodik, divergáló pontjául ugyanis a klasszikus, második világháborús törést választja, s bár erről az alábbiakban még jóval részletesebben is szó lesz, az azonban kétségtelen, hogy alakjai nem a történelem alakulásának centrumában állnak – mint ahogy történik ez a *Mi, I. Adolf* esetében –, hanem – mint Dicknél – jócskán a peremre sodródva élnek mindennapi életüket, és próbálják leküzdeni annak nehézségeit. A történetnek az allohistorikus világ ilyenformán csupán díszletét adja, ám ennek a dekorációnak igen mesterien kidolgozott minden apró íve, színe és repedése.

Jelen fejezetnek nem célja az elemzés megkezdése, csupán az elérni kívánt célokat vázoljuk fel benne. Előbb a Trenka által alkalmazott narratológiai és időműveletekkel foglalkozunk, s az általuk kirajzolt kép mentén párhuzamokat állítunk a világirodalom egyes klasszikusaival. Ezt követően a szerző, a narrátor és az általuk közösen alkotott világ viszonyát elemezzük, s mivel az addigi fejtegetés egésze a főhős/narrátor karakterének apropóján nyer formát, így a blokk Lajtai Gábor nevének etimológiai elemzésével zárul. Végül pedig az *Egyenlítői Magyar Afrika* alternatív világáról szólnunk, illetve a közte és a fentebb már emlegetett párhuzamos világok közt fennálló hasonlóságokkal és különbségekkel foglalkozunk.

Horizontok és auktori műveletek

Egyes értelmezések szerint a mű fő karakterének szempontjából történő kibontása talán nem épp a legszakszerűbb megközelítési mód, jelen opus kontextusának fényében mégis ez tűnik a legcélravezetőbbnek. Bár a korábbiakban az *Egyenlítői Magyar Afrikára* (a továbbiakban *EMA*) mint alternatív történelmi regényre hivatkoztunk, a mű azonban önnön textusában önéletrásként értékeli magát.

„Mr. Bahr figyelmeztetett, hogy a szokásos terjedelmet jóval meghaladó, bőséges és részletes önéletrajzzal jelentkezzek a pekingi részlegnél, mert a

57 Az oldalszámok – a továbbiakban is – a következő kiadásra vonatkoznak: TRENKA Csaba Gábor, *Egyenlítői Magyar Afrika*, Budapest: Agave Könyvek, [2010].

szabad világban általánosan elfogadott referenciákkal nem rendelkezem, igazolni valójában senki sem tud. Ez sajnos igaz.” (9.) A főhős, Lajtai Gábor autobiográfiájának első bekezdéséből idéztünk. A citátum láthatóan előrevetíti a soron következő részek életrajzi jellegét, mely a kötet utolsó néhány oldalának kivételével végig megmarad.

Az első fejezetben még jól érzékelhető a szerző bizonytalansága. Nemcsak a továbbiakhoz mérten olykor kapkodó, vagy épp elkalandozó stílusa miatt – melyet írásában ő maga is kritikával illet, s melyért elnézést is kér: „Attól félek, még mindig zavaros vagyok és érthetetlen. Nem tehetek róla.” (13.) –, hanem mert egyszerűen ő maga sem igazán tudja, miként kezdjen neki a nagy volumenű munkának.

A szöveg folyását kisebb-nagyobb időközönként meg-megbontja néhány bekezdés, melyek a jelenre, a textus írásának idejére reflektálnak. A mű lényegében a jelenből nyit, az életrajzírás okának körülhatárolását követően pedig fokozatosan, tulajdonképpen egy klasszikus autobiográfia elemeinek mentén kezdi el az építkezést. Így lesz Lajtai Gábor születésének dátuma – tehát 1960. január 11-e – a kezdődátum. A megoldás ezért korántsem rokonítható a Lawrence Sterne *Tristram Shandy* című művében olvasottakkal, hisz amíg ott az előzményeknek cirka a kötet feléig van terük a kibontakozásra, a főhős pedig csak akkor születik meg, addig Trenka – vagy inkább Lajtai – meséje nem terjed a saját látókörén túlra, sőt, az ő történetét sem fogja be teljesen, lévén a főhős középkorú, mikor búcsút veszünk tőle. A módszer ugyancsak nem vethető össze a Gáspár András *Ezüst félhold blues*ánál látottakkal, hisz az ott szereplő, fentebb idézésre is került *Függelék* című blokk esetünkben ugyancsak nincs jelen. Az előzményekről tehát – melyek számunkra elsősorban a történelem és a világformálás szempontjából volnának nélkülözhetetlenek – csak elvétve kapunk néhány információt, s azt is csupán mellékesen, valahonnét Lajtai gondolatmenetének mezsgyéiről. Mondanom sem kell, a mű végén a két szál persze összeér – tehát a szöveg keretes –, hisz a múlt elfogy, s csak a jelen lesz továbbírható, ez azonban ugyancsak nem kerül elvarrásra; a szöveg ilyenformán rájátszik saját műfajára, hiszen több alakulási alternatívát tart fenn. De erről majd később.

Az emlegetett kiugrások során Lajtai több esetben szinte a szövegből kilépve tesz hozzáfűzéseket a korábban elmeséltetekhez. Értékel, párhuzamot von más mozzanatokkal, vagy akár a jelennel. Esetleg megjegyzi, miként formálta akkori jellemét egynéhány változás. A kiugrások ezenfelül ellátnak még egy funkciót, hiszen bár ugyanúgy a textus, az önéletrajz részét képezik, mégis elsősorban azokat a külső körülményeket szemléltetik, melyek ráhatással vannak a szövegírás folyamatára. „Gyenge ez a fény, már alig látom a betűket. Vagy csak a szememet csípi a füst, mert gyertyát gyújtottam, amikor felkeltem. Nem volt áram. Gyakran nincs.” (34.) Az emlegetett bekezdésekben nagy arányban jelenik meg a fény, a tűz momentuma, melynek hiánya, vagy épp kétségbeejtő megnyilvánulása egyaránt bizonytalanságot szül. Az ideális csak a pislákoló fény/láng, mely a szövegszövés tulajdonképpeni alapfeltétele, ami elegendő, hogy távol tartsa a *sötétséget*, s feltárja a múlt lényeges elemeit.

A fentiek fényében egyértelműen kijelenthető, hogy az *EMA* narrátora homodiegetikus, beszédhelyzete egyes szám első személyű, s ilyenformán a történetbéli tudása/tekintélye az általa látottakra, tapasztaltakra, megéltekre korlátozódik. Az olvasó, mint fiktív befogadó így nagyobb eséllyel azono-

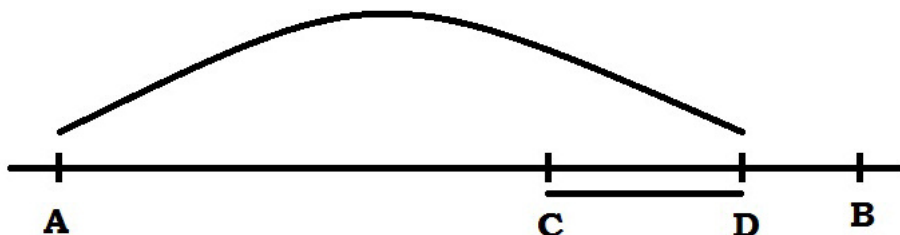
sul(hat) Lajtai karakterével, hisz az ő horizontja sem terjed túl a főhősén, a szöveg ugyanis végig megőrzi a belső fokalizáció jellemzőit. A Lajtaival való egyet nem értés lehetősége persze fennáll, s a karakter olykor igencsak szabados, peremre sodródó személyisége bizony sokakból egyet nem értést várhat ki. A narrátor nyíltsága felől ugyancsak nem lehetnek kétségeink, hisz a főhős végig kommentálja és értékeli helyzetét. Sőt, mi az, hogy értékeli?! Ahogy a mondandó egyre halad előre, szembesülhetünk a beszélő igencsak díszes, képekben gazdag nyelvezetével. Bátran kijelenthető, hogy maguk a leíró részek nem egyszerűen világot teremtenek, de remek példái a lirizált prózának is.

Két hónapja élek a semleges Afganisztán fővárosában, Kabulban. Az Önnel, illetve a WATI [Wight American Technological Instruments Co.] helyi képviselőjével, Gerard Bahr úrral folytatott megbeszéléseim értelmében kereskedelmi ügyvivői vagy üzletkötői alkalmazásért fordulok az Önök nagynevű és felettebb sikeres konzernjéhez.(9.)

Ha csak a fenti sorokat – melyeket az első fejezet elejéről metszettünk le – néznénk, bátran érvelhetnénk amellett, hogy az elemzett mű a metalepszis illúzióképző jegyeit is magán viseli, hisz a narrátor a fentiek szerint bennünket, tehát az olvasót – vagy ha úgy tetszik, az odaértett olvasót – szólítja meg, ilyenformán pedig kiszól saját közegéből. A jelenségen mindössze az összefüggő textus előtti paratextus, a címzés ejt csorbát, így a kiszólás játéka nem igazán működtethető. Az azonban bizonyos, hogy a jelen részben bemutatott citátumok alapján a szerző – vagy akár a szöveg maga – értékítéletet, a legutóbbi idézetben emlegetett intézmény igazgatótanácsának és a személyzeti osztály konkrétan megnevezett vezetőjének, Edward Lee Morricks úrnak az ítéletére vár. Lajtai története tehát nemcsak egyszerűen egy hagyaték a világnak, hanem az egyetlen út, amely szerzőjét kimentheti reménytelen helyzetéből. Az odaértett olvasó tehát, akit esetünkben Edward Lee Morricks úrnak neveznek, lényegében mi magunk is lehetünk, akik a kezünkben tartott impozáns curriculum vitae megrágása után ítélezhetünk Lajtai Gábor felett, s eldönthetjük, milyen további sorsot szánunk neki. Ennek fényében nem hiába ér véget a történet ott, ahol. A továbbiak ugyanis rajtunk (is) múlnak. Az új kritikában emlegetett affektivitás, illetve intencionalitás téveszméje esetünkben tehát csak látzólag téveszme, hiszen a szövegnek igen is van szerzői szándéka, csak ez a szándék a narrátoré, nem pedig Trenkáié, Lajtai pedig – értékítéletei révén – voltaképpen az olvasó érzéseivel, véleményével is foglalkozik, hisz autobiográfijának – még ha „csak” önnön világán belül is, de – célja van!

Különös egy párhuzam, de az *EMA* történetmondása és az idő közti viszony kísértetiesen idézi a Homérosz *Odüsszeiájában* látottakat. Mint azt tudjuk, a történetmondás kezdő- és végpontjának kiválasztása éppolyan önkényes, mint a történet kezdő- és végpontjának megjelölése. Míg Homérosznál az A pont (a trójai háború vége) és a B pont (Ithaka) ad keretet a történetnek, addig Trenkánál a kezdés dátuma – 1960. január 11-e – Lajtai Gábor születése, a végpont pedig a kabuli magyar kolónia tagjainak társaságában eltöltött est, ahol megérkeznek az Edward Lee Morricks által aláírt szerződések. Van persze egy előfeltevésünk, miszerint Gábor elérte a célját, bizonyosak azonban nem lehetünk. Persze az A és a B pontok még csak a szöveg által felölelt időszaknak sem adják tökéletes keretét, hiszen Homérosz éppúgy visszautal

a trójai háború eseményeire – még ha az *Odüsszeia* kezdőpontja az emlegetett háború vége is –, mint teszi ezt Trenka, ő ugyanis éppúgy beleszövi történetébe az 1960 előtti jelentős eseményeket. De vissza a párhuzamhoz!



Az *EMA* és az *Odüsszeia* időrendjének váza

Az *Odüsszeia* kapcsán a C pont Kalüpszó, a D pedig a phaiákok szigetét jelenti, tehát a mesélés kezdő- és végpontjai, míg a D–B szakasz Homérosznál a történet további, „felmaradt” részét szimbolizálja. Trenkánál a két pont – C és D – egyaránt Kabult és annak környékét fedi, a köztük lezajlott mesélés pedig esetünkben nem más, mint az önéletírás folyamata. Ezen felül margóra még megjegyezhető, hogy mivel Lajtai a kolónia tagjainak is mesél – igaz, hacsak nem szavalatról beszélünk, ugyanúgy és ugyanazt a történetet nem tudjuk/tudja kétszer elmondani/leírni – a D pont igen közel kerül a B-hez. Ha azonban ennek nem tulajdonítunk túl nagy jelentőséget, akkor a C–D szakasz maradéktalanul lefedi az autobiográfia írásának idejét, a D–B pedig az életírást berekesztő interpunkció és a kolónia tagjainak társaságában megélt est közti időnek felel meg; a váz teljesen azonos marad. A történetmesélés tehát jól láthatóan nem lineáris, az ok-okozatiságon azonban ezáltal sem esik semmiféle csorba.

Az időkezelés kapcsán – újfent reflektálva a fentebb már emlegetett Sterne-műre – megjegyezhető, hogy a Tristram Shandy-paradoxon természetesen nem nyer teret, Gérard Genette időműveleteinek azonban mindegyike – a kivonatos elbeszélés, a szünet, az ellipsis és a jelenet – egyaránt jelen van; dominálni pedig érthető módon az ellipsis alkalmazása dominál.

Lajtai Gábor mint médium

Ha már alternatív történelmi regényről van szó, a történelmi vonatkozások játékba hozása bizonyosan releváns szempont. Az persze igaz, hogy a köteten belüli történelem eltérő alakulásáért felelősök között a magyar fél csupán mellékes tényező, történetünk azonban magyar nézőpontból bontakozik ki. Ha megalkotnánk az *EMA* Európájának térképét, jól látható volna, hogy Magyarország a Harmadik Birodalommal határos, valahol ott, ahol még az Osztrák-Magyar Monarchia korában a dualista állam két területi blokkja vált el egymástól. A cisz- és transzlajtáni területek terminusa bizonyosan sokak számára ismerős. S ezen a ponton már el is értünk elemzésünk egyik gócpontjához, a Lajtán innen (Magyarország) és a Lajtán túl (Osztrák felségterület) központi terminusa ugyanis a Lajta, mely egyszerre jelenti a határt alkotó hegy-

séget és a Duna jobb oldali mellékfolyóját is. Nem más tehát, mint átjáró két ország, s – főhősünk révén – két alternatív világ között is.

Ezenfelül kísérteties az összecsengés a Lajta- és a görög mitológiából jól ismert Léthé-folyó között. Néhány misztériumvallás szerint az alvilág kapujában két folyam folyik: az egyik a Léthé, mely a felejtés, a másik a Mnemoszüné, mely az emlékezés folyója. A Léthé vizéből akkor isznak a lelkek, amikor a túlvilági élet felé haladva megválhatnak életük emlékeitől, a Mnemoszüné vizéből való ivás pedig az emlékezést, illetve a mindentudást hordozza magában. Dante *Isteni színjátékában* éppúgy két folyója van a Purgatóriumnak, az egyik a Léthé, a másik pedig az Eunoé. Az első a bűnök felejtésének, a második pedig a jócselekedetekre való emlékezésnek a folyója. A fentiek fényében tehát a Léthé is egy választóvonal.

Lajtai Gábor – bár nevében hordozza a feledés lehetőségét – paradox módon mégis az emlékezés megtestesülése. Egyrészt jó, de számos esetben rossz, vagy épp elítélendő emlékek hordozója. Olyasvalaki, akin keresztül egy egészen más életet, szemléletmódot és világot ismerhetünk meg, élvezettel felejtve el egy kis időre a saját közegünket, annak minden ügyével, bajával. „Mintha egész életemben egy zavaros és misztikus folyón, mondjuk a Dunán eveztem volna át a ködbe vesző túlsó part felé” (86.) – mondja Lajtai, reflektálva saját szerepére. Az idézet kapcsán talán nem felesleges megjegyeznünk, hogy bár számunkra a Duna tágabb környezetünk egy stabil alkotóeleme, az életrajzíró számára viszont ténylegesen csak a könyvek és regények lapjairól ismert „misztikus folyó”.

Két világ mezsgyéjén

„Hungarovill az Egyenlítői Magyar Afrika politikai és kereskedelmi központja, valamint a Magyar Gyarmati Honvédség legfontosabb bázisa az Atlanti-óceán partján” (9.) – olvasható a kötet első oldalán. Trenka a világepítést elszórtan adagolja, s a textus jelenét uraló helyzet éppúgy folyamatosan bontakozik ki, mint az ahhoz vezető történelmi háttér. Az *EMA* szerint Hitlernek a győztes háborút követően sikerült konszolidálnia hatalmát, s az az Afrika, mely a világegés alatt is jórészt a szövetségesek gyarmata volt, immár a tengelyhatalmak és szövetségeseik martalékává vált. Magyarországnak ilyenformán az ősi kontinens egyenlítő által érintett, nyugati partvidékén, a mai Nigéria és Kamerun térségében juttattak területeket, „Német-Algériától” délre. A gyarmat fővárosa a már emlegetett Hungarovill, jellegzetes (Szt. István tér, Európai negyed, Óváros) és – számunkra – kevésbé jellegzetes (Hitler sugárút, Szálasi körút) út-, utca- és városrésznevekkel.

Hogy a kép teljes legyen, az ugyancsak gyarmatosító románokkal megmegújuló határkonfliktusok kísérik egymást. Ilyen például egy '67-es eset, amikor a „szőrös rómaiak” (54.) „[m]ár megint elfoglaltak a Niger mellett néhány ültetvényt tőlünk, azon az alapon, hogy az a Daciából érkezett római legionáriusoké volt Vespasianus császár idején.” (53.) Látható, a kötet politikai dimenziója sem mentes az iróniától.

A történelmi események körülhatárolásában kardinális jelentőségű a második fejezet egy szakasza. A visszaemlékezés itt sem véletlenszerű, hiszen az önéletírásban hirtelen jelenik meg egy egészen pontos dátum, 1967. december 17-e, a nap, amikor Lajtaiék odahaza megnézték a Hitler előző éjszaka

bekövetkezett halálát konstatáló filmet. Ennek kapcsán – lévén egy, a propagandát erőteljesen kiaknázó társadalomról van szó – számos, a Führer életében sarkalatos pontnak számító eseményt elevenítettek fel a filmesek.

Így tudjuk meg, miként ért véget a fasizmus aljas ellenségei, Churchill, Roosevelt és Sztálin ellen vívott háború. „[A] hihetetlenül véres 1941–43-as hadjárat során az oroszok meglakoltak minden bűnükért.” (52–53.) A kommunista, szláv „hordák” bukásával – feltételezhetően a nagyarányú veszteségek fényében – Hitler felhagyott a további terjeszkedéssel. 1947-ben fegyverszünetet, később pedig békét kötött az angolszászokkal. 1954-re datálható a Führer hatalomtól való visszavonulása – a hivatalos információk szerint a fasizmus elméleti továbbgondolása kötötte le az energiáit, de mint Lajtai Gábor nagypapjától megtudjuk, „[a]kkor kapta az első agyvérzést” (53.) –, illetve annak helyettesére, Walter Eickerre történő átörökítése. Eicker a mi univerzumunkban nem ismert figura, az *EMA* világában azonban annál nagyobb jelentőségnek örvend. Az ő nevéhez fűződik ugyanis az internálótáborok fokozatos felszámolása, az életben maradt zsidók Palesztinába történő kitelepítése, a Gestapo befolyásának csökkentése, illetve annak a tárgyalássorozatnak a megkezdése, amelynek fő terméke az angolszász-német atomfegyverek számának korlátozása volt. A világpolitika persze hullámzott, a várva várt enyhülést pedig folyton derékba törte valami sikertelen húzás, például Németország tengelyhatalmak általi megszállása.

„Utoljára 1965-ben láthatta szeretett vezérét a nép, a szokásos berlini díszszemlén. Legendás bajusza megőszült, fehér haját hosszúra növesztette. Bíborszínű keleti tógában állt az emelvényen, az új birodalmi divat szerint. Beszédet már nem mondott...” (53.) Az idézetből is kitűnik, hogy a nácik, s egyáltalában az önkényuralmi rendszerek által előszeretettel protezsált külsőségek továbböröklődtek, a császári viselet pedig a képességeiben akkorra már jócskán korlátozott vezér megrendíthetetlen és megváltoztathatatlan, szimbolikus szerepének adta jelét. Egy diktátor vagy egy egypártrendszeri vezér „mandátuma” tehát csak a kasza suhintásával adható vissza. Okozhat persze bizonyos problémákat, ha egy idős pártfőtitkár – a hatalomtól meg nem fosztható személy – kezéhez kénytelenek hozzábilincselni az atomtáskát, ott ne felejtse valahol... ez azonban már egy másik történet.

Mint azt a korábbi alternatív történelmi példánál már láthattuk, a nácik győzelmének fényében végigvitt világalkotások azzal számolnak, hogy ez a törés az egész Földet érintő változást eredményez, tehát túlnő a történelmünkben ismert kétpólusú világ keretein. Nem hiábavaló megjegyezni, hogy a mi univerzumunkban ismert továbbélésben az USA és a Szovjetunió alkotta két pólus mindössze egyetlen, árva dologban hozható egy szintre, az pedig nem más, mint az atomprogram. A bolygó elpusztításában tehát mindketten azonos hangsúllyal vehettek volna részt, a kultúra s a fejlődés terén azonban messzemenően távol álltak egymástól. Gáspár László, kötetének alapszituációjában egyáltalán nem beszél kétpólusú világról, hisz ott a nácik már Ausztráliánál járnak, s bár Dicknél a világ kétpólusú, berendezkedésben a két fél – még ha a japán területeken uralkodó légkör jóval emberibb is – mégsem esik olyan távol egymástól, mint a mi történelmünkben ismert két oldal, igaz, a hidegháború ott is jelen van. Trenkánál azonban mindent egybevetve más a helyzet. Ő nem követi Churchill azon vélekedését, miszerint azért lépett szövetségre az ördöggel (Sztálin), hogy legyőzze a poklot (Harmadik Birodalom),

mert a kommunizmus rendszerét az idő egymagában is felőrli majd, ugyanis – szemben a náciizmussal – életképtelen. Trenka erős párhuzamot von az általunk ismert Szovjetunió és az *EMA* világában győztes Harmadik Birodalom továbbélése között. Érvéleése egyszerű, s bár a fasiszta propaganda ennek ellenkezőjét állítja – „A fasizmusé a jövő, még legalább kétszáz évig, ezt soha ne feledd! Túlságosan gazdagok vagyunk ahhoz, hogy számon kérhetnénk bárkin is önnön szabadságunkat. Ahhoz elég gazdagok vagyunk, hogy még csak ne is gondolhassunk a szabadságra – már ami az egyéni szabadságot illeti.” (117–118.)⁵⁸ –, nincs az a gáttal és korlátokkal terhes diktatúra, amely versenyképes párja lehetne egy szabad demokráciának. És miként is volna ez jobban ábrázolható, mint „[e]gy igazi Super Riffle” (116.) szenzációnak számító megjelenésével a textusban, a főhős hozzászólásával ízesítve: „Egy évtizeden át nem vettem fel semmi mást.” (116.)

Párhuzamok sokasága fedezhető fel a kötetben. Nem csak a jobb- és baloldali propaganda egyezik meg – „Az olvasókönyvünkben az van, hogy Hitler nagyon szerette a gyerekeket meg a népet, és állandóan csak rájuk gondolt.” (60.) –, de a centrális nagyhatalom ráhatása is kisebb szövetségeseire: „Még szerencse, hogy idejében elköltöztünk Budapestről. 56-ban könnyen belehalhattunk volna a Führered atyai gondoskodásába.” (53.) Az ’56-os dátum szerepeltetése persze további kapukat nyit az értelmezés számára, eljátszik ugyanis a korábban már felvetett stabil neuralgikus pontok eshetőségével is, azaz hogy egyes események, illetve kimenetelük az univerzum egyéb szálainak merőben más alakulásával is kimozdíthatatlanul megmarad. Különös játékot idéz az a mozzanat is, amikor a vezér halálának kapcsán történő filmvetítéskor néhány képsor a legyőzött szovjet rendszer borzalmaira hívja fel a figyelmet: „Hitler sírt, amikor a győzelem után végigvezették a kommunista haláltáborok frissen feltárt hullahegyei között.” (53.) A párhuzam itt is zavarba ejtő, uralmuk alatt (nálunk) a vörösök ugyanis alig győzték hangoztatni a nemzetiszocialisták rémtetteit, amelyektől ők maguk szabadították meg a világot.

Pár bekezdéssel fentebb olvasható volt egy gondolatsor, miszerint a mi univerzumunk USA-ja és Szovjetuniója csupán csak az atomprogram terén volt egybevethető. Ez Trenka két világhatalmánál is megjelenik: „A németeknek elég atombombájuk van ahhoz, hogy az USA ne merjen megtámadni bennünket [...] Az amerikaiaknak meg ahhoz van elég bombájuk, hogy a németek ne merjék megtámadni őket. És ez összesen éppen annyi, hogy bármikor, akár véletlenül is, kirobbanthatják a lábunk alól a bolygót.” (102.) A hidegháború érája tehát nála is éppúgy uralja a világégés utáni időszakot.

Az atomprogramhoz hasonlóan éppúgy emlegettük már a magyar-román konfliktust is. Az *EMA* világában bár a központi hatalmak győztesek voltak, nem nagy titok azonban, hogy balkáni szövetségeseik, illetve Románia,

58 Az idézet Lajtai Imrének, Gábor bátyjának egyik leveléből származik. Imrének sikerült eljutnia az anyaországba, majd ottani katonai tanulmányait követően „kiválasztottként” a Birodalomba került. Ennek s a seregben működő hatványozott cenzúrának a fényében öccsének címzett levelei csupán erősen burkoltan tartalmazhattak bármiféle kritikát a rendszerrel szemben. Idősebb fejjel a citált sorokat már Gábor sem a nyilvánvalónak tetsző értelmük felől olvassa, hanem ekképp: „Ez csak akkor logikus, ha így fordítom: szar az egész, de ha nem felejttem el, hogy a fasiszták az urak, a kilátásaim jók lehetnek.” (148.)

Magyarország, s a Trenkánál Németszlovákiaként emlegetett Szlovákia érdekei végig egymással szemben álltak, háborús érdemeiket pedig mindahányan a világegést követő osztozkodásra gyűjtögették. Kiderül, hogy Hitler ráhatása révén kényszerbéke nyújtózott el a Kárpát-medencében, a magyar revizionisták azonban éppúgy elégedetlenek, mint minden más környékbeli náció. Lajtai nagyapjától megtudjuk, hogy Erdélynek is csupán egy része került vissza Magyarországhoz, az ő szülővárosa például nem. „Ölni tudnék azért a földért. Ölni, még ma is! Érted, Gabi?” (97.) – mondja szenvedélyesen unokájának címezve. Főhősünkben erre igen logikusan ébred fel a gondolat, „... hogy mi lesz, ha egyszer a négerék is úgy érzik majd, hogy ölni tudnának, mondjuk, azért a földért, ahol Hungarovill épült...” (97.) Nincs hát az az elnyomó társadalom, amely biztonságban érezhetné magát az elnyomottak földjén. „Rendben, a magyar harangok szavát értem – mondja Lajtai. – De akkor mit jelent a román harangok hangja? És a néger harci doboké? És az angol, meg a német, meg a francia harangoké? [...] Attól félek, Hemingway egy jó szándékú, csendes barom, mert soha nem értünk, hanem ellenünk szólnak a harangok.” (97.) A főhős/narrátor értékrendjének jeles töredéke ez.

A textus ideje – persze számos, kisebb-nagyobb ellipsis beékelésével – csak halad előre, s már Afganisztánban járunk, amikor Lajtai Imre bátyjára és annak halálára emlékezik vissza, aki akkor vesztette életét, amikor a Harmadik Birodalom megpróbálta bekebelezni az országot. „Itt halt meg, az afgán hegyek poklában, 1984-ben. Abban az évben még rendíthetetlennek látszott a nemzetiszocializmus világbirodalma. Abban az évben még tilos volt kiejteni George Orwell nevét. Akkor, tizenhat évvel a második évezred vége előtt még a fasiszták füttyültek a tánchoz a világ egyharmadán.” (120.) A dátum, s Orwell nevének egymás mellett történő említése ugyancsak beszédes, s megint egy stabil neuralgikus pontot feltételez, mégpedig olyanformán, hogy az említett író éppúgy megírta sorait arról a bizonyos csizmáról, „amely örökké egy emberi arcon tapos”, mindössze a lábbeli gyártási helye és viselőjének -izmusa változott.

Jelentőségteljes párhuzamok sokasága volna még kimutatható a regényben, ezek további kiaknázását azonban az olvasóra bízunk. A műveletet egy, számunkra igencsak megmosolyogtató átirattal zárjuk, mely a fentiekben túlmenően bár sokkal szűkebben és játékosabban, meglehetősen célravezetőbben szimbolizál(hat)ja a kommunista és a fasiszta rendszerek túllontúl közeli rokonságát.

Úttörő Dal

Mint a mókus fenn a fán,
Az úttörő oly vidám,
Ajkáról ki sem fogy a nóta.
Ha tábort üt valahol,
Sok kis pajtás így dalol,
Fújja estig kora reggel óta.

Évek szállanak a nyári fák alatt,
Oly vidám az ének.
Boldog dallama így önti dalba ma:
Csuda jó, gyönyörű az élet.

„Ifjú Fasiszták indulója

Mint a mókus fenn a fán,
A Hitler-Jugend oly vidám,
Ajkáról ki sem fogy a nóta.
Sok kis bajtárs valahol,
Erdő mélyén így dalol,
Fújja estig kora reggel óta:

Dautschland, Deutschland, über alles,
Über alles in der Welt!” (62.)

Zeidler Miklós *Honvéd áll a Kilimandzsárón? Egy különös beadvány a Külügyminisztérium irattárában*⁵⁹ című, megjelenés előtt álló tanulmánya igen egyedi, s eddig kétségkívül nem tapasztalt horizont felől közelít rá a Magyar Országos Levéltár anyagára, s főként az 1920-30-as években a Külügyminisztériumhoz eljuttatott különböző tárgyú, töredékes, javarészt laikusok által írt levelek alkotta 57. csomóra. Ennek egy igen izgalmas darabját képezik Pósa Endre tervezetei, melyekben nyolc közép-európai állam számára hozna létre – Trenka művéhez hasonlóan – gyarmatokat Afrikában, elsősorban az azok túlnépesedéséből adódó problémák, illetve a köztük húzódó feszes viszony meg- és feloldására. Pósa úgyszólván a lakosságlecsapolásban látja a megoldást. Felosztása szerint

Magyarországé lett volna egész Tanganyika – és talán Zanzibár és Pemba szigete is, bár ez nem derül ki egyértelműen [...] A Pósa által mellékelte térképen a pán-közép-európai unió [az említett nyolc közép-európai állam idealizált szövetségi rendszere] számára kijelölendő zóna észak-déli irányban mintegy 2800 km, kelet-nyugati irányban jó 1000 km kiterjedésű, a teljes terület tehát közel 3 millió km². Az elképzelt »Magyar Kelet-Afrika« – az 1920 óta brit igazgatás alatt álló Tanganyika mandátumterület középső része – észak-déli irányban kb. 350 km, kelet-nyugati irányban bő 1000 km kiterjedésű volt, összesen tehát közel 400 ezer km², az anyaország területének négyszerese.

A Trenka, illetve a Pósa változat közti legszámtovább különbséget a magyar gyarmat Afrikában történő nyugati (Trenka) és keleti (Pósa) elhelyezése adja. Na és persze az, hogy amíg az előbbi a második világhágy eredményeként tünteti fel azt, addig az utóbbi elképzése igencsak idealizált, ugyanis a gyarmati rendezést csupán csak a már említett túlnépesedés apropóján követné el, egy pillanatig sem számolva az érintett nagyhatalmak ellenállásával, lévén terét logikusnak és indokoltnak értékeli.

Mint ahogy azt Zeidler is megjegyzi, még csak az sem bizonyos, hogy Pósa tervezetei valaha is eljutottak Kánya Kálmán külügyminiszterhez,

[a]z azonban tény, hogy Pósa levelére ismeretlen kéz felírta: »ad circulandum« és „Pol. oszt. (szórakoztatásul)” – s talán épp a külügyminiszter volt az, aki ilyen ajánlással köröztette a küldeményt közeli kollégái között. Kánya szarkazmusát és vitriolos iróniáját ismerve ezt nemcsak lehetségesnek, hanem egyenesen valószínűnek tartjuk. [...] Mindenesetre tény, hogy Kánya sem a „Pán-Közép-Európa” eszmét, sem a kelet-afrikai magyar gyarmatosítás koncepcióját nem építette be külpolitikájába.

Zeidler Miklós annak ellenére, hogy a tanulmány témájához igencsak flexibilisen igazodó, humoros-szarkasztikus stílusban jegyzi szövegét, mégsem új gúnyt Pósa tervezetéből, sőt, azt egy másik, hasonló ihletésű szöveggel rokonítja, mégpedig Paikert Alajos *Germán-Turán Államszövetség* című tervezetével, melyet a szerző egyenesen gróf Tisza István miniszterelnökhöz juttatott el, 1915 nyarán.

⁵⁹ A játékba hozott szöveg megjelenés előtt áll, így ezen a ponton szeretnénk köszönetet mondani egyfelől a dolgozat szerzőjének, hogy rendelkezésünkre bocsátotta azt, illetve Simon Attilának, aki közvetítette az írást.

Ennek az Európa és Ázsia nagy részére kiterjedő konföderációnak (?) a keretében – a remélt háborús győzelem esetén – Magyarország területeket szerzett volna Dalmáciában, Bosznia-Hercegovinában és Szerbiában (esetleg Romániában és Besszarábiában is), Albánia élére pedig magyar fejedelem került volna, s nem maradt volna el a gyarmati terjeszkedés sem: Észak-Afrikában Barka (az ókori Cirenaica), Kelet-Afrikában Szomália, Nyugat-Afrikában pedig Francia-Kongó északi része lett volna magyar külbirtok.

Mint láthattuk, a magyar államiság akár tengereken és óceánokon is átívelő kiterjesztése nem csupán az írói fantázia megihletője volt. Az azonban bizonyos, hogy ennek az idealizált álomnak a legszilárdabb, s mindemellett feletébb élvezetes megtestesülését nem másutt találjuk, mint Trenka Csaba Gábor *Egyenlítői Magyar Afrikájának* lapjain.

Irodalom

- ANDRÁSSI György, *Polgárháború*, Budapest: Partvonal Kiadó, 2006.
- BABITS Mihály, *A gólyakalifa*, Budapest: Interpopulart Könyvkiadó, 1996.
- DICK, Philip K., *Az ember a Fellegvárban*, Budapest: Agave Könyvek, 2003.
- DICK, Philip K., *Csúszkáló valóságok*, Budapest: Agave Könyvek, 2010.
- EVERETT, Hugh III., *The Many-Worlds Interpretation of Quantum Mechanics – The Theory of the Universal Wave Function*. <<http://www.pbs.org/wgbh/nowa/manyworlds/pdf/dissertation.pdf>>
- GÁSPÁR András, *Ezüst félhold blues*, Budapest: Tuan, 2007.
- GÁSPÁR László, *Mi, I. Adolf*, Budapest: Fapadoskönyv, 2010.
- GIBSON, William – STERLING, Bruce, *A gépezet*, ford. Juhász Viktor, Budapest: Galaktika Fantasztikus Könyvek/Nagual Publishing, 2005.
- GREEN, W. Hamilton (Galántai Zoltán), *A negyedik birodalom*, Budapest: Valhalla Páholy, 2002.
- GREEN, W. Hamilton (Galántai Zoltán), *Mars 1910*, Budapest: Valhalla Páholy, 1997.
- GRIBBIN, John, *A multiverzum nyomában*, ford. Both Előd, Budapest: Akkord Kiadó, 2010.
- GYURIS Norbert, *Sci-fi, posztmodern, steampunk?*, Prae, 2005/3, 27–45.
- HACKETT, Brandon (Markovics Botond), *Az ember könyve*, Budapest: Agave Könyvek, 2012.
- HEGEDŰS Orsolya, *Az alternatív történelem mint fantasy*, Opus, 2011/2, 76–91.
- H. NAGY Péter, *Imaginárium IX. SF: A képzelet mesterei*, Opus, 2009/2, 11–19.
- H. NAGY Péter, *A sokvilág-elmélet filmes alkalmazásai*, Opus, 2012/6, 48–56.
- KESERŰ József – H. NAGY Péter (szerk.), *Kontrafaktumok*, Komárom: Selye János Egyetem, 2011.
- KLAPCSIK Sándor, *Science fiction és történelem: utópia, szimulákrum, párhuzamos univerzumok*, Prae, 2005/3, 16–27.
- LÁSZLÓ Zoltán, *Hiperballada*, Budapest: Inomi, 2005.
- LIVIUS, Titus, *A római nép története a város alapításától*, ford. Kis Ferencné, Muraközy Gyula. <<http://mek.oszk.hu/06200/06201/>>
- LUKÁCS György, *A történelmi regény*, Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1977.
- Magyar Néprajzi Lexikon*. <<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-830.html>>
- OJA, Matt F., *Fictional history and historical fiction: Solzhenitsyn and Kiš as exemplars*, History and Theory, 1988/2.
- PINTÉR Bence – PINTÉR Máté, *A szivarhajó utolsó útja*, Budapest: Agave Könyvek, 2012.
- ROBERTS, Andrew (szerk.), *Mi lett volna, ha...? [fejezetek a meg nem történt világtörténelemből]*, ford. Bart István, Budapest: Corvina, 2006.

- ROBINSON, Kim Stanley, *A rizs és a só évei*, ford. Uram Tamás, Budapest: Metropolis Könyvek, 2009.
- ROBINSON, Kim Stanley, *Vörös Mars I-II.*, ford. Danka Sándor, Budapest: Möbius, 2001.
- ROSENFELD, Gavriel, *Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha?” Elmékedések az alternatív történetírás szerepéről*, ford. Szélpál Livia, AETAS, 2007/1.
- ROSENFELD, Gavriel, *The World Hitler Never Made: Alternate History and the Memory of Nazism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- SÁNTA Szilárd, *A jelen mintázatai*, Opus, 2009/2, 33–40.
- SINGH, Simon, *Kódkönyv: A rejtjelzés és a rejtjelfejtés története*, Budapest: Park Könyvkiadó, 2007.
- SPEDO, Giampaolo, *The Plot Against the Past: An Exploration of Alternate History in British and American Fiction*, doktori disszertáció. <http://paduaresearch.cab.unipd.it/1463/1/giampaolo_spedo_plotagainstthepast.pdf>
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az újraolvasás kényszere*. <<http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/rajongok.htm>>
- SZILÁRDI Réka (szerk.), *Ütköző világok: Tanulmányok Philip K. Dick műveiről*, Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2010.
- TRENKA Csaba Gábor, *Egyenlítői Magyar Afrika*, Budapest: Agave Könyvek, [2010].
- WINTHROP-YOUNG, Geoffrey, *Fallacies and Thresholds: Notes on the Early Evolution of Alternate*. <http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/28673/ssoar-hsr-2009-no_2_no_128-winthrop-young-fallacies_and_thresholds.pdf?sequence=1>
- ZEIDLER Miklós, *Honvéd áll a Kilimandzsárón? Egy különös beadvány a Külügyminisztérium irattárában*. [kézirat]

What if? On Hungarian Lands in Africa

The present paper focuses on the theoretical questions of those alternate history novels which can be found within the spectrum of speculative fiction. Between the aims of this paper a primary role is given to the comprehensive approach of the genre, such as from philosophy to physics. In addition to the overview of the basic allohistorical texts of world literature (such as works of Dick, Gibson, Robinson etc.) it also deals with the significant achievements of inland alternate history novels (the volumes of András Gáspár and László Gáspár). In conclusion this paper analyzes the most important inland example, which is Csaba Gábor Trenka's opus: *Egyenlítői Magyar Afrika*.

Keywords: contrafactuality, alternate history, rewriting the past, points of divergence

Baka L. Patrik
Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
baka.l.patrik@gmail.com

